

Het Gilgamesj-epos

Een korte studie

door Ad Beukering

Nijmegen 2006

Inhoud

Het land dat tussen de rivieren ligt	4
De inhoud	7
Magische elementen	23
Enkidu, de wilde man	26
Het recht van de eerste nacht	28

Het land dat tussen de rivieren ligt

Mesopotamië omvatte min of meer het huidige Irak en Syrië.

Geologisch gezien is het een heel jong land.

Het gebied kwam langzaam aan het eind van de laatste ijstijd, ongeveer 12.000 jaar geleden, te voorschijn.

Van wat oorspronkelijk de bedding van een reusachtig stroomgebied was, bleef nog slechts moerasland en de rivieren de Eufraat en de Tigris over.

Het eerste en oudste geschreven, grote verhaal van de mensheid, het Gilgamesj-epos, was rond 1500 vóór onze jaartelling samengesteld uit afzonderlijke verhalen, en gegroepeerd rond koning Gilgamesj, die historisch gezien rond 2700 geleefd moet hebben.

Rond 3200 zijn de eerste tekens met riet op kleitabletten geschreven door de Sumeriërs.

Het geschreven woord, het schrift is maar twee keer in de geschiedenis werkelijk uitgevonden, hier in dit halvemaangebied, en iets later (500 jaar) in China. In alle andere gevallen is zij overgenomen, en doorgegeven.

Waarom de uitvinding zo moeilijk is, legt **Jaret Diamond** uit in *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies* (1997). Er is introspectie voor nodig, de bewustwording dat spraak een medium is, dat vertaald kan worden in een ander medium, het schrift.

De decennia rond 3200 markeren daardoor de geschiedenis van de evolutie van de mens. Want wat op steen en klei geschreven is, overleeft en blijft veel langer dan wat doorverteld wordt, hoe goed dat ook mocht gebeuren.

Overleeft. Ja, maar wel op voorwaarde dat het over- en overgeschreven wordt, dat er zóveel exemplaren van zijn, en zózeer verspreid, dat het ontsnapt aan de vernietiging.

Dat gebeurde bij voorbeeld niet met de bibliotheek van Alexandrië, waar door burgeroorlog in de 3de eeuw na Chr. alle 700.000 boeken zouden verbranden. Maar die boeken waren gemaakt van papyrus...

Ook het Babylonische, Assyrische en Perzische rijk ging ten onder,

steden als Kisj, Ur, Babylon en Ninive werden verwoest en verdwenen onder puin en zand. De kleitabletten in de bibliotheek van Assurbanipal in Ninive bij voorbeeld konden echter wel kapot geslagen worden, maar ze waren bestand tegen brand, en werden er alleen maar harder van. Zo lagen ze zwijgend onder de grond, terwijl boven hen het centrum van de cultuur zich verplaatste naar de Griekse, de Semitische en Egyptische gewesten. Zij werden bekend en worden beschouwd als de wortels van onze westerse beschaving.

Tot de 19de eeuw het oorspronkelijker gebied opnieuw ontdekte. Tot ook de ontdekkingen van de laatste twee decennia van de 20ste eeuw ons in staat hebben gesteld het Gilgamesj-epos voor 5/6de deel te reconstrueren, zodat we kunnen zeggen dat we de bron kunnen uitdiepen, die van zo'n enorme invloed is geweest op de Ilias en Odyssee van het antieke Griekenland, de Sprookjes van Duizend-en-een-nacht van de Arabische wereld, en zeer zeker ook van de Bijbel.

Deze reconstructie is de aanleiding geweest tot nieuwe uitgaven van het epos, waarvan ik de Nederlandse noem van Herman Vanstiphout in 2001, en de Duitse van Raoul Schrott (Gilgamesh), eveneens in 2001.

Van deze twee wetenschappelijke versies heb ik zelf in die zin een variant gemaakt, dat zij geschikt is om voor te lezen, door de vele lacunes die er desondanks zijn weg te laten, maar vooral ook door een taalgebruik te hanteren dat aan de ene kant niet archaisch of bijbels is, aan de andere kant ook niet al te hedendaags, niet te alledaags.

Het voorlezen van het verhaal neemt bijna viereneenhalf uur in beslag, vandaar dat we een programma hebben gemaakt als volgt:

- 12.00 u: zang I, II, III, IV;
- 13.15 u: pauze met koffie en koek
- 13.45 u: zang V, VI, VII, VIII;

14.45 u: pauze met soep en brood
15.30 u: zang IX, X, XI (einde: 16.35 u).

Entree: € 20,-

Reserveren: 024 - 365 67 87

Tussen de zangen klinkt een kort intermezzo van Arabische maqam-muziek. Zij is ons zeer welwillend ter beschikking gesteld door het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.

Tijdens het lezen worden beelden geprojecteerd, om het gehalte aan werkelijkheid te vergroten.

De techniek en de bediening van beeld en geluid worden verzorgd door Frans Eppink.

De inhoud

Niet te geloven! Gilgamesj keert terug naar Uruk, in hoofdstuk 6, hij trekt in triomf zijn stad binnen als de held die samen met zijn vriend Enkidu de boze Humbaba in de Libanon versloeg,... en Ishtar nadert hem met een aanzoek.

Zij vraagt hem of hij haar geliefde wil zijn.

Het is de omgekeerde wereld. Wat spijt het me dat ik niet één keertje getuige kan zijn van het leven in Uruk! Want hoeveel moeten we nu niet gissen!

Zij vraagt hem ten huwelijk. Zij heeft dus initiatief. Zij heeft duidelijk een hoge status in de liefde. En ook in goddelijkheid doet zij niet onder voor Gilgamesj. Dus kan zij, als hogepriesteres en beschermster van de liefde en de vruchtbaarheid, een man kiezen en welke man komt meer in aanmerking dan hij, die bewees de sterkste te zijn van allemaal.

De sterkste is in die tijd de meest potente.

In welke wereld zijn wij beland?

Wel, in de voorreligieuze, die de antropoloog **sir James Frazer** voortreffelijk beschrijft in het standaardwerk *The golden Bough. A study about magic and religion* (1922). Hij heeft vanuit de hele wereld gegevens verzameld over de gewoonten en rituelen van primitieve volkeren, en door analogie de betekenis achterhaald. Hij ziet hoe het wereldbeeld van de mensen zich evolueert van magisch naar religieus naar wetenschappelijk. De magie werkt op twee manieren: door nabootsing en door aanraking (imitative magic, contagious magic).

Om het magische wereldbeeld uit onze Gilgamesj-periode wat uitgebreider te beschrijven vertaal ik uit de verkorte uitgave van 1963 het 29ste hoofdstuk (p. 324-327), over de mythe van Adonis of Dumuzi, die in ons epos op de achtergrond volop van kracht is:

"Het schouwspel van de enorme verandering van aanschijn van de aarde elk jaar weer opnieuw, heeft in alle eeuwen diepe indruk gemaakt op de geest van de

mens, en hem er toe gebracht een verklaring te zoeken voor deze zo allesomvattende en wonderlijke transformatie. Zijn nieuwsgierigheid was overigens niet belangeloos, want het is ook de primitieve mens niet ontgaan hoe nauw zijn eigen leven verbonden is met het leven van de natuur, en hoe dezelfde processen die het water doen bevriezen en de aarde van haar vegetatie beroven, ook hemzelf met uitroeiing bedreigen.

In een zeker stadium van ontwikkeling hebben mensen blijkbaar het idee opgevat dat zij de middelen ter afwending van calamiteiten in eigen hand hadden, en dat zij de opeenvolging van seizoenen konden bespoedigen of vertragen door de kunst van de magie. Zo voerden zij ceremoniën op en reciteerden zij bezweringsformules, met de bedoeling dat de regen zou vallen, dat de zon zou schijnen, de dieren zich zouden vermenigvuldigen en de vruchten van de aarde zouden groeien.

In de loop van de tijd echter raakte door de gestage toename van kennis, die al aan zoveel dierbare illusies een einde had gemaakt, tenminste het nadenkende deel van de mensheid ervan overtuigd dat de afwisseling van winter en zomer, lente en herfst, niet louter het resultaat was van hun eigen magische ritens, maar dat een dieper liggende oorzaak, een grotere macht aan het werk was achter de scènewisselingen in de natuur.

Nu gingen zij zich de groei en het verwelken van de vegetatie, de geboorte en de dood van de levende wezens voorstellen als effecten van de toenemende of juist afnemende kracht van goddelijke wezens, van

goden en godinnen, die geboren werden en stierven, die trouwden en kinderen kregen, in overeenstemming met het patroon van het menselijk leven.

Zo werd de oude magische theorie van de seizoenen vervangen, of liever aangevuld door een religieuze theorie. Want hoewel men de jaarlijkse cyclus van veranderingen nu in de eerste plaats toeschreef aan overeenkomstige veranderingen in hun goden, dachten zij toch dat zij door bepaalde magische rituelen op te voeren de god, die het levensbeginsel was, konden helpen in zijn strijd met het tegengestelde beginsel van de dood. Zij verbeeldden zich dat zij hem nieuwe energie konden geven als deze op raakte, en zelfs dat zij hem uit de dood konden doen opstaan.

De ceremoniën die zij voor dit doel opvoerden waren in wezen de dramatische vertolking van de natuurlijke processen die zij wilden bevorderen; want het is een algemeen aanvaarde opvatting van magie dat je om een gewenst effect te bereiken haar moet nabootsen. En aangezien zij de schommelingen van groei en verval, van voortplanten en uit elkaar vallen nu verklaarden als het gevolg van het huwelijk of de dood, de wedergeboorte of opstanding van de goden, kregen hun religieuze, of liever magische drama's dan ook vooral deze thema's als onderwerp. Zij handelen over de vruchtbare vereniging van de krachten van de voortplanting, de droeve dood van tenminste één van de twee goddelijke partners, en zijn vreugdevolle opstanding.

Op deze manier werd een religieuze theorie vermengd met een magische praktijk. De combinatie van de twee zien we heel vaak in de

geschiedenis. Want maar weinig religies zijn er ooit in geslaagd zichzelf volledig te ontdoen van het oude magische keurslijf.

De inconsistentie van handelen op grond van twee tegengestelde principes brengt, hoezeer het ook de ziel van de filosoof mag kwellen, de gewone man zelden in verwarring. Hij is er zich zelfs zelden van bewust. Zij'n zaak is het om te handelen, niet om de redenen daarvan te analyseren. Als de mensheid altijd logisch en wijs was geweest, zou de geschiedenis niet één lange kroniek zijn geworden van dwaasheid en misdaad.

Van de veranderingen die de seizoenen met zich meebrengen vallen binnen de gematigde zones diegene het meeste op die de vegetatie beïnvloeden. Hoewel de invloed van de seizoenen op de dieren groot is, springt zij daar toch duidelijk minder in het oog. Daarom ligt het voor de hand dat in de magische drama's, bedoeld om de winter te verdrijven en de lente terug te brengen, de nadruk ligt op de vegetatie, en dat bomen en planten prominenter aanwezig zijn dan wilde dieren en vogels. Toch werd er tussen beide levensvormen, de vegetatieve en de dierlijke, geen duidelijk onderscheid gemaakt door degenen die de ceremoniën opvoerden. Over het algemeen geloofden zij zelfs dat de dierlijke en plantaardige wereld hechter met elkaar verbonden waren dan zij in werkelijkheid waren; vandaar dat zij de dramatische voorstelling van het opnieuw tot leven wekken van planten dikwijls combineerden met een daadwerkelijke of verbeelde paring, met de bedoeling om met deze daad zowel de vermenigvuldiging van de vruchten als van de dieren én de mensen te bevorderen. Voor hen was het beginsel van het leven en de vruchtbaarheid, of het nu

om dieren of planten ging, één en ondeelbaar. Leven en de oorzaak zijn van leven, voedsel eten en kinderen krijgen waren de primaire behoeften van de mens in het verleden, en dat zullen zij in de toekomst zijn zolang de wereld blijft bestaan. Andere dingen mogen worden toegevoegd om het menselijk leven te verrijken en te verfraaien, maar primair worden déze behoeften bevredigd of anders bestaat de mensheid niet meer.

Voedsel en nageslacht, dat waren de grote bekommernissen bij de opvoering van de magische ritens ter regulering van de seizoenen.

Het is onmiskenbaar dat deze ritens nergens zo uitgebreid en plechtig zijn gevierd dan in de landen rond het oostelijk deel van de Middellandse Zee. Onder de namen van Osiris, Tammuz, Adonis en Attis vertolkten de volkeren van Egypte en het Midden-Oosten het jaarlijkse verval en herrijzenis van het leven, met name het vegetatieve leven, dat zij personifieerden als een god, die elk jaar opnieuw stierf en weer oprees uit de dood. In naam en details mochten de ritens van plaats tot plaats verschillen, in essentie waren zij gelijk. De veronderstelde dood en opstanding van deze Oosterse godheid, een god met vele namen maar in wezen van één en dezelfde natuur, moeten we nu onderzoeken.

We beginnen met Tammuz of Adonis.

De verering van Adonis werd gepraktiseerd door de Semitische volkeren van Babylonië en Syrië, en de Grieken namen haar vanaf de 7de eeuw voor C. van hen over. De werkelijke naam van de god was Tammuz: de benaming Adonis komt van het Semitische Adon = heer, de eretitel waarmee de

gelovigen zich tot hem richtten. Maar de Grieken, niet daarvan op de hoogte, veranderden de eretitel in de eigen naam. In de religieuze literatuur van Babylonië verschijnt Tammuz als de jonge echtgenoot of minnaar van Ishtar, de grote moedergodin, de belichaming van de reproductieve krachten in de natuur. De verwijzingen naar hun verhouding in mythe en ritueel zijn fragmentair en obscuur, maar wij kunnen er toch uit opmaken dat men geloofde dat Tammuz elk jaar stierf, en verdween van de vreugdevolle aarde naar de donkere onderaardse wereld, en dat zijn goddelijke geliefde elk jaar naar hem op zoek ging "in het land waar niemand van terugkeert, naar het huis van de duisternis, waar stof ligt op de deur en de grendel." Gedurende haar afwezigheid was de liefde ontdaan van haar drift: zowel de mensen als de dieren vergaten zich voort te planten, al het leven werd met uitsterven bedreigd. Zo nauw was de seksualiteit van mens en dier met de godin verbonden dat zij zonder haar aanwezigheid niet in werking trad. Een boodschapper van de grote god Ea werd daarom erop uitgestuurd om de godin van wie zoveel afhing te redden. De norse koningin van de hel, Allatu of Ereshkigal geheten, was echter met de grootste moeite te bewegen Ishtar te besprenkelen met het Levenswater zodat ze kon vertrekken, en, waarschijnlijk in gezelschap van haar minnaar Tammuz, terug kon keren naar de bovenwereld, waarmee de hele natuur opnieuw tot leven kwam.

Lamentaties om de verdwenen Tammuz zijn in talloze Babylonische hymnen te vinden, die hem vergelijken met planten die snel verwelken. Hij is:

"Een tamarisk die in de tuin geen water heeft gedronken,

wiens kroon geen bloesem heeft voortgebracht in het veld.
Een wilg die geen profijt trok van de waterloop,
een wilg, waarvan de wortels waren afgesneden.
Een gewas dat geen water had gedronken in de tuin."

De tamarix africana

De tamarix gallica

Jaarlijks werd bij de schrille muziek van fluiten om zijn dood gerouwd door mannen en vrouwen rond midzomer in de maand die naar hem vernoemd was: de maand Tammuz. De rouwklachten werden waarschijnlijk gezongen boven een namaak-beeld van de dode god, dat met zuiver water werd gewassen, ingewreven met olie en aangekleed met een rode jurk, terwijl de wierrook opsteeg in de lucht, teneinde zijn sluimerende zinnen te prikkelen met de doordringende geur, en om hem te doen ontwaken uit zijn doodsslaap. In één van deze rouwklachten, Klacht van de fluiten om Tammuz genaamd, lijkt het of je de stemmen van de zangers nog kunt horen, terwijl zij het droef refrein zingen, of je de klagende tonen van de fluiten nog vaag kunt opvangen:

"Om zijn heengaan heft zij een klacht aan,
'O mijn kind!' - om zijn heengaan heft zij een klacht aan;
'Mijn Damu!' - om zijn heengaan heft zij een klacht aan.
'Mijn tovenaer en priester!' - om zijn heengaan heft zij een klacht aan.

Bij de schitterende ceder, die zijn wortels wijd heeft uitgespreid,
In de Eanna-tempel, boven en beneden, heft zij een klacht aan.
Gelijk aan de klacht, die een huis aanheft voor zijn meester, heft zij een klacht aan,
gelijk aan de klacht die een stad aanheft voor zijn heer, heft zij een klacht aan.

Haar klacht is de klacht om een gewas dat niet wil groeien in de grond,
Haar klacht is de klacht om het korrel die niet groeit in de aar.
Haar kamer is een bezit dat geen bezit voortbrengt,
een uitgebluste vrouw, een uitgeblust kind, uitgeput.

Haar klacht is om een grote rivier, waar geen wilgen groeien,
Haar klacht is om een veld, waar geen koren en gewassen groeien.
Haar klacht is om een kweekvijver, waar geen vissen gedijen.
Haar klacht is om een rietveld, waar geen riet groeit.
Haar klacht is om de wouden, waar geen tamarisk groeit.
Haar klacht is om de wildernis, waar geen cipressen (?) groeien.
Haar klacht is om de diepe boomgaard, die geen honing en geen wijn voortbrengt.
Haar klacht is om de weiden, waar geen planten groeien.
Haar klacht is om een paleis, waar het leven niet tot in lengte van dagen voortduurt."

Het tragische verhaal en de droeve rituelen van Adonis zijn ons beter bekend via de beschrijvingen van de Griekse auteurs dan van de Babylonische literaire fragmenten of van de korte verwijzing van de profeet Ezechiël, die de vrouwen van Jeruzalem zag huilen om Tammuz bij de noordelijke uitgang van de tempel. Gezien door de ogen van de Griekse mythologie verschijnt de Oosterse god als een bevallige jongeling, die door Afrodite wordt bemind. Als zuigeling verborg de godin hem in een kist, die zij in bewaring gaf aan Persephone, de koningin van de onderwereld. Maar

toen Persephone de kist open maakte en zag hoe mooi de baby was, weigerde zij hem terug te geven aan Afrodite, ook al daalde de liefdesgodin in eigen persoon af in de hel om haar geliefde te bevrijden uit de macht van het graf. Aan het twistgesprek tussen beide godinnen, die van de liefde en de dood, werd door Zeus een einde gemaakt met een decreet, waarbij Adonis bij Persephone in de onderwereld zou blijven voor het ene deel van het jaar, en bij Afrodite in de bovenwereld voor het andere deel. Uiteindelijk werd de mooie jongen tijdens de jacht gedood door een beer, - of door de jaloerse Ares, die zichzelf in een beer veranderde om zijn rivaal te kunnen doden. Bitter was de klacht van Afrodite om haar verloren geliefde Adonis.

In deze vorm van de mythe weerspiegelt de strijd tussen Afrodite en Persephone om het bezit van Adonis duidelijk die tussen Ishtar en Ereshkigal (Allatu) in het land van de doden, terwijl het besluit van Zeus om Adonis een deel van het jaar onder de grond te laten doorbrengen en een ander deel boven de grond, de Griekse versie is van de jaarlijkse verdwijning en terugkeer van Tammuz."

De beschouwing van Frazer is van groot nut voor ons begrip van het Gilgamesj-epos.

Dat Dumuzi in het spel is blijkt doordat zijn naam als zodanig tweemaal voorkomt in ons verhaal:

als de herder die door Ishtar wordt bemind én als de lieveling van haar jeugd.

En, zoals te horen is aan de klank: Dumuzi is dezelfde persoon als Tammuz.

Vanstiphout schrijft zelfs dat hij volgens één overlevering de onmiddellijke voorganger van Gilgamesj was op de troon van Uruk. De troon wordt bezet door een halfgod.

Tussen de troon in tempel en paleis is het onderscheid nog vaag.

Aan de ene kant is er dus de overlevering, de mythe van Adonis en Ishtar, aan de andere kant zijn er de erediensen waarin de mythe wordt gedramatiseerd door de hogepriesteres die onder de naam Ishtar de gestorven lentegod zoekt. Niemand anders, we schreven het al, komt voor die rol méér in aanmerking dan Gilgamesj, de halfgod, die in triomf is teruggekeerd in het land na zijn gevaarlijke tocht naar het door Humbaba bewaakte cederwoud in de Libanon.

En had Gilgamesj bij zijn vertrek niet beloofd: " Bij mijn terugkeer zal ik twee keer het Nieuwe Jaar vieren! Ik zal het feest twee keer vieren dit jaar! " ?

Geen wonder dat Ishtar hem benadert als de teruggekeerde Adonis met de traditionele woorden van de huwelijksluiting:

"Kom, en wees mijn minnaar!
Schenk mij, o schenk mij de vrucht van jouw wellust!
Word mijn gemaal; ik zal jouw gade zijn!"

Maar hij weigert, Gilgamesj.

Blijkbaar zijn we op een moment in de geschiedenis aangeland waarop de jonge god weigert.

Gilgamesj durft te weigeren. Hij wijst haar af.

Dat had Dumuzi nooit gedaan.

Als ik een bijnaam, een epitheton voor Gilgamesj zou willen geven naar wat hij deed, zou ik zeggen:

"Hij die de onsterfelijkheid zocht en met lege handen thuiskwam."

Ons verhaal zegt het anders, het begint met de woorden: "Hij die in de diepte keek... en alles wist wat er te weten is,..."

Je zou ook kunnen zeggen: hij die Humbaba versloeg en de ceder in het land bracht.

Of: hij die de Hemelstier doodde.

Maar ik zou zeker niet vergeten: hij die Ishtar afwees.

Laten we echter meteen vaststellen dat de manier waarop Gilgamesj Ishtar (in tablet 6) afwijst beneden elk peil is. In een monoloog van een tiran, die een razende uitval is, verwijt hij Ishtar dat ze altijd ontrouw is geweest, dat ze bedriegt, en dat ze meerdere minnaars heeft gehad, die allemaal hun ongeluk tegemoet zijn gegaan. Gilgamesj geeft haar zelfs de schuld van elke ramp in de samenleving, hij maakt haar tot de eerste ons met naam bekende heks in de geschiedenis.

Het blijft niet bij de afwijzing alleen, waardoor het huwelijk niet doorgaat.

Als hij met Enkidu de stier verslaat, breekt hij ook haar macht.

Hij die de macht van Ishtar brak...

De magisch-religieuze eredienst, die tot dan altijd in het teken van de voortplanting had gestaan, vertoont zijn eerste scheur.

Wij denken aan de volgende historische verklaring:

De volkeren, die zoals wij beschreven sinds de ijstijd het gebied van de Halvemaan waren binnengetrokken, hadden in een periode van zes- tot achtduizend jaar een grote culturele ontwikkeling doorgemaakt, zodat ze het centrum van de wereld waren geworden.

Jared Diamond beschrijft in *Guns, Germs and Steel* dat zij de enorme voorsprong niet dankten aan een veronderstelde hogere intelligentie, maar aan het feit het gebied rijk was aan gewassen en dieren. Dat stelde de jagers en verzamelaars van weleer in staat om zich te vestigen, namelijk door die gewassen en dieren te domesticeren.

Natuurlijk, het land kent perioden van grote droogte, en hongersnood. Deze worden in verband gebracht met het sterrenbeeld De Stier. Maar als Gilgamesj de stier overwint, betekent dat dat de droogte voorgoed voorbij is, en dat het Land voortaan vruchtbaar is.

Wanneer er genoeg voedsel is, neemt de dreiging van het uitsterven af. De bevolking groeit. Er komt ook tijd vrij, niet alles gaat meer op aan jagen en verzamelen. De samenleving wordt complexer. Er komen steden zoals Uruk, verdedigd met een dubbele muur, ambtenaren, handelaren, avonturiers, soldaten, denkers en twijfelaars.

Vanaf 3200: de eerste lettertekens. De eerste schrijver die ons met

name bekend werd is: Sîn-leqi-unninû. Maar dan is het al 1100 v. C. Dan zijn er ook scholen, waar het schrijven van de Gilgamesj-legenden geleerd wordt.

Als rond het begin van onze jaartelling de monotheïstische religies, de joodse, christelijke en islamitische, het roer overnemen, is de vrouw feitelijk uit de eredienst geëlimineerd. Het proces van verdringing, dat met Ishtar begon, is dan voltooid: de mannelijke dominantie is volledig.

Stond eerst de voortplanting centraal, nu is dat de geest. De aandacht blijkt verschoven van de voortplanting naar de onsterfelijke geest.

Dat begon, legendarisch gesproken, bij Gilgamesj. Hij weigert de rol van Dumuzi op zich te nemen en stort het land in een crisis, - het feest, daar is geen twijfel aan, heeft doorgang gevonden, maar vermoedelijk voor de eerste keer in de geschiedenis nadat er een plaatsvervanger aangewezen is, waarop de orde zich herstelde.

Dan sterft Enkidu. Gilgamesj ziet zich geplaatst voor de smartelijke dood.

Voor het eerst ziet hij de hoge prijs voor het bestaan, voor de voortplanting.

Dan zwerft hij opnieuw.

Op zoek naar de onsterfelijkheid.

Hij vindt haar niet.

Hij zoekt in de wereld om hem heen.

Naar duurzamer krachten, ongeacht god, mens, dier of plant.

Ut-napishti is onsterfelijk, want hij heeft de Grote Vloed overleefd.

De plant die het hart doet slaan.

De slang die vervelt.

Alle drie ontglippen zij hem.

(Oidipous zocht gerichter.

"Wie loopt er 's morgens op vier, 's middags op twee, 's avonds op drie voeten?" - "De mens!")

Tot de mens bij zichzelf zocht.

Ontdekte dat hij 'ik' zei.

Als ik 'ik' kan zeggen, dan is iets van mezelf niet-ik,

(LIJKT HET)

of anders-ik,

dat is mijn geest,

ik kan hem niet zien,

maar met hem kan ik buiten mijzelf een beeld vormen van mijzelf.

Zo ben ik mij bewust van mijzelf.

Zo kan ik met mijn geest mijn lichaam zien,

met mijn geest kan ik 'buiten mijzelf' treden.

Dan is de geest onstoffelijk.

Onkwetsbaar. Onsterfelijk.

Met het sterven van het lichaam komt hij definitief vrij.

En kan zich voegen bij de Grote Geest, de Vader van het al.

Rond het begin van onze jaartelling heeft het religieuze, het dualistische wereldbeeld de overhand gekregen op het magische.

De blijde boodschap van de onsterfelijkheid, die nog buiten het blikveld van Gilgamesj viel, baant zich een weg.

Het hoogste om voort te bestaan is niet meer de voortplanting, maar de onsterfelijke geest.

De geest heeft geen voortplanting nodig, en omdat de vrouw met de voortplanting wordt vereenzelvigd, verdwijnt zij uit de erediens.

Zij krijgt zelfs nog een ferme duw na, want om zich van zijn eigen 'goedheid' te overtuigen, en zijn hoge doel niet uit het oog te verliezen, verklaart hij haar met haar verleidelijk lichaam slecht, als iets dat ingedamd, dat zoveel mogelijk verhuld moet worden.

En de grote Ishtar verschrompelt tot kamerdienares.

De grande odaliske van de Franse schilder Ingres is een slavin, of kamerdienares (Turks 'oda'= kamer) van de Turkse sultan, ook haremvrouw of beroepsdanseres, en sinds de 19de eeuwse romantiek de benaming voor een mooie haremvrouw. We tonen dit schilderij, omdat wij haar (wsch. anders dan Ingres) zien als een van de jonge opvolgsters van Ishtar, gehoorzaam en beschikbaar in de liefde, maatschappelijk onttroond en van elke macht beroofd.

Was er ooit evenwicht tussen de geslachten? Ja, dat lijkt er sterk op. In de magisch-religieuze erediensten zoals Frazer deze beschrijft figureert Ishtar naast Adonis, Isis naast Osiris, Cybele naast Attis.

Het wordt: God, Jahweh, Allah....

Rond 1100 weerspiegelt ons Gilgamesj-epos al dat de verhouding problematisch is geworden. We merken dat de vrouwenhaat van Gilgamesj samengaat met een innige band met zijn moeder Ninsun, de eerste naar wie hij loopt als hij een angstige droom heeft gehad. En van zijn komende vriendschapsband met Enkidu heet het (tablet I): "Als een vrouw zul je hem lief hebben, hem omarmen en strelen ."

Ishtar op haar beurt roept de hulp in van haar vader Anu om de smerige laster van Gilgamesj te bestraffen, maar in plaats van haar te beschermen, geeft hij het antwoord dat zovele vaders na hem zullen geven: "Kom kom, heb jij niet zelf koning Gilgamesj aanleiding gegeven om over jou die lasterpraatjes te vertellen?"
De wereld van Gilgamesj is al een mannenmaatschappij.

Het wachten is op de ontdekking van de eigen geest.
De religie is gebaseerd op de illusie van de onsterfelijke geest.
De "reli-illusie."

Dan lees ik hoe Gilgamesj thuiskwam.
Met lege handen!!!
Uitgeput. Wijs.
Hij zag zijn stad.
Blijheid overstroomde hem.
En trots.

Ik was ontroerd.
Ik dacht: dit ga ik voorlezen. In zijn geheel.

Gilgamesj bevond zich in de situatie waarin wij ons weer opnieuw bevinden.
We hebben geleerd dat ook de geest sterfelijk is, dat het een orgaan is als de andere in ons lichaam.
Dat elke gedachte, elk gevoel een vorm heeft, vorm is.
Dat niets is zonder vorm.
Dat alle vorm ten slotte uiteenvalt, en betekenis en ziel verliest.

Dat de geest het lichaam niet kan verlaten.
Bij leven niet, niet bij de dood.
Dat hij enkel uit kan treden en onszelf kan zien in de verbeelding, die *in* ons hoofd is.

Gilgamesj kwam thuis, en zei dat de onsterfelijkheid niet was

weggelegd voor de mens.

Hij die in de ogen van zijn tijd half god half mens was, kon zijn volk niet verlossen van de dood.

Hij had geen blijde boodschap.

Toen beitelde hij - als eerste - zijn lotgevallen in een lazursteen, een stenen tafel.

En maakte zich onsterfelijk...

Magische elementen

Het verbod op het oppakken en straffen van jongelui tijdens de gevaarlijke tocht van Gilgamesj naar Humbaba.

Hoe belangrijk de goddelijke Gilgamesj voor Uruk en het Land is, blijkt uit de voorzorgsmaatregelen die getroffen worden, vóórdat Gilgamesj kan vertrekken. Zijn moeder Ninsun bezweert Sjamassj, de zoon, dat zijn dagen lang, zijn nachten kort mogen zijn. Zij neemt Enkidu op in de schoot van de familie, die aan Gilgamesj gewijd is, zodat hij hem beschermen zal, desnoods met zijn leven.

Dan stelt Gilgamesj de Raad van Ouden een merkwaardig gebod: zolang hij en Enkidu onderweg zijn, tót het moment waarop Humbaba is verslagen, mogen de Ouden de Jongen niet oppakken op straat, en geen recht spreken over hen, tenzij in hun voordeel!!!

Het is een treffend voorbeeld van magisch denken. Gilgamesj, de jonge held, behoort wat zijn leeftijd aangaat tot het kamp der Jongeren, de vechtersbazen, die toegestemd hadden in het avontuur. Voor hem en Enkidu is Humbaba daarentegen een gezaghebbende vijand, die tot de Ouden behoort.

Het gevecht met Humbaba is er een van een zoon tegen zijn vader. Wat Gilgamesj nu vreest is dat wanneer tijdens hun afwezigheid iemand uit de Raad van Ouderen een jongere oppakt om een vergrijp, en hem tuchtigt, deze handeling door de magie van de nabootsing overslaat op Humbaba, die op dezelfde wijze Gilgamesj en Enkidu gevangen neemt en tuchtigt, of erger.

Daarom mag er in Uruk niet opgepakt worden, en niet berecht. De omgekeerde magie: het schade berokkenen op afstand aan de vijand, wordt o.a. in de landen van het Midden-Oosten nog steeds toegepast, wanneer een beeld van de (Amerikaanse) vijand in brand gestoken wordt, en geslagen, of onlangs nog met het verbranden en vertrappen van de Deense vlag vanwege de 'beledigende' cartoons over Mohammed. Het is oud, magisch geloof dat het verbranden, bespuigen en vertrappen van een beeld of een voorwerp van de vijand daadwerkelijk op afstand de gewraakte persoon ernstige schade

toebrengt. Het betekende oorspronkelijk zelfs dat de persoon op afstand daadwerkelijk vertrappt en verbrand was.

De uitwerking van Gilgamesj¹ gebod aan de Ouden moet zijn dat Humbaba geen kans krijgt om de jonge Gilgamesj en zijn vriend Enkidu te pakken te krijgen, en te doden.

De incubatio of tempelslaap.

"Gilgamesj beklom de top van de heuvel, en strooide geurig meel als een offer aan de berg: 'O Berg', zei hij, 'schenk mij een droom, die ik als een goed voorteken kan beschouwen!'

Enkidu maakte voor Gilgamesj een hut voor de god die de dromen verwekt. Hij maakte een deur in de opening, om de storm buiten te houden; op de grond rond de hut trok hij een cirkel, zorgde dat Gilgamesj binnen ging liggen en ging zelf plat op zijn buik voor de deur liggen als een vers gesneden bundel gerst.

Gilgamesj hurkte op de grond en zette de kin op zijn knieën, en de slaap die zich meester maakt van de mensen, kwam over hem."

Midden in de nacht werd hij plotseling wakker. Hij stond op en sprak tot zijn vriend:

'Mijn vriend, was jij het die mij riep? Hoe werd ik anders wakker? Was jij het die mij aanraakte? Waarom schrok ik dan op? Kwam een god aan mij voorbij?'

Het opwekken van een droom, om de stem van god te horen en daarmee iets over de toekomst te weten, werd bij gevaarlijke ondernemingen als deze door elke koning in de oudheid toegepast. Gilgamesj is priester genoeg om dit niet aan een priester over te laten, een tempel is bovendien ver weg.

Aangezien Frazer voor zover ik overzie niets schrijft over de incubatio, geef ik hier enkel mijn eigen gedachten: het komt mij voor alsof Enkidu de droomgod wil lokken en tegelijkertijd ongewenste

boze geesten de weg moet versperren. Voor dit laatste doel trekt hij de magische cirkel en plaatst hij een deur in de opening. Voor het eerste gaat hij zelf voor de deur liggen als voedsel.

Gilgamesj heeft de aandacht van de god al eerder getrokken door hoog op de heuvel geurig meel rond te strooien.

Blijkbaar is hij goed in staat om in de hurk-zithouding te slapen. In deze houding toont hij zich ontvankelijk om door de god bezocht te worden.

Als hij wakker schrikt van de droom, gaat hij eerst naar Enkidu en vraagt hem of hij het was die hem aanraakte. Als dat niet zo is, moet het dus de droomgod zijn geweest.

Dit is mijn voorlopige interpretatie.

Opnieuw verwonder ik me erover hoe lang het heeft geduurd, voordat het inzicht is gegroeid dat dromen, visioenen, hallucinaties, geesten en engelen niet van buitenaf komen, maar door de eigen geest worden verwekt.

Het weten ging altijd langs dwaalwegen.

Het zal nooit helemaal thuiskomen.

Enkidu, de wilde man

Na het terugtrekken van het ijs, beschreven we, was er in het Halvemaan-gebied van wat we later het Midden-Oosten zijn gaan noemen een relatief plotselinge en snelle ontwikkeling op gang gekomen, waarbij de mensen in dit gebied veranderden van nomaden tot wereldstadbewoners.

Er ontstaat een groot cultuurverschil, die voor het eerst de kenmerken heeft van het verschil tussen stad en land, tussen mensen die op één plaats blijven, die gewassen en dieren domesticeren en zich bij oorlog terugtrekken achter dubbele muren, én mensen die blijven heen en weer trekken op zoek naar water en voedsel.

Het verschil tussen cultuur en natuur is er altijd geweest.

Het verschil uit zich ook fysiek.

De natuurmens is ruigbehaard.

Onze Enkidu draagt aanvankelijk geen kleren.

Hij drinkt tussen de wilde dieren bij de drinkplaats en paart met hen.

Hij is dus van het dier haast niet onderscheiden.

Hij verslaat de leeuwen.

De jager durft hem niet te naderen.

Ook in de bijbel vinden we de weerslag tussen de mensen die nog met de dieren leven, Abel en Esau, en zij die landbouwers geworden zijn, zoals Kaïn en Jakob.

De oudere broer Kaïn doodde zijn jongere broer Abel, de schaapherder. Toen vestigde hij zich in het land Nod, en stichtte een stad.

Esau en Jakob zijn zelfs tweelingbroers. Maar in de buik van hun moeder Rebecca vochten zij al. Jahwe sprak tot haar:

"Twee volkeren draag je, die al in je buik uit elkaar gaan."

Esau kwam het eerst te voorschijn en hij was rossig en van kop tot teen behaard als een mantel. Hij werd een goed jager, die er altijd op uittrok. Jakob was een rustig man, die in zijn tenten bleef.

De vader Isaak had een voorkeur voor Esau, Rebecca hield meer van Jakob.

De laatste, de jongste, verwerft het eerstgeboorterecht van zijn blinde vader Isaak met de hulp van zijn moeder, die hem de beste kleren van haar oudste zoon Esau aantrekt, en door het vel van geitebokjes over zijn handen te trekken.

Eerstgeboorterecht?

Het betekent dat de cultuur verandert.

Het volk gaat over van veeteelt naar landbouw.

Opvallend is dat de moeder in dit geval modern is. Ze heeft er voordeel bij. Ze heeft liever de zoon die thuis is.

Of het in beide bovenstaande voorbeelden nu werkelijk om broers gaat, of om twee manieren van leven binnen één stam, een eeuwenoude en een nieuwe, moderne, we merken wat te verwachten is: het gaat niet goed samen, het loopt uit op jaloezie, vechten. Daarbij wint het nieuwe van het oude.

Maar in het Gilgamesj-verhaal gebeurt iets anders.

We zien hier niet de botsing van twee werelden, maar een Wildeman die door het meisje Shamhat verleid wordt om zijn natuurstaat te verlaten en zijn manier van leven aan te passen, zodat hij kan worden opgenomen in een hogere, stedelijke beschaving.

Daar komt iets bij. Of het nu de eenzaamheid is van Gilgamesj, of zijn intelligentie, of allebei, hij heeft het talent om in de vreemdeling uit de wildernis een kracht te bespeuren die hem fascineert.

Dan is er een confrontatie. Als Gilgamesj zijn goddelijk recht-van-de-eerste-nacht wil uitoefenen, zet Enkidu in de deuropening hem letterlijk de voet dwars.

De krachtmeting die volgt blijft onbeslist.

Het brengt de beide mannen tot respect voor elkaar, tot een diepe vriendschap.

En in het avontuur tot de bundeling van elkaars krachten.

Het recht van de eerste nacht

Wat dit recht betreft, waartegen Enkidu in opstand komt: we hebben hier niet te maken met een tirannieke Gilgamesj die zich uit verveling alles permitteren kan.

Laten we Frazer raadplegen (p. 331 - 332).

Hij beschrijft een verbazende gewoonte, die in vele delen van West-Azië van kracht is geweest. Namelijk dat alle vrouwen verplicht waren om vóór het huwelijk zichzelf te prostitueren voor vreemden in het heiligdom van de godin Afrodite, Astarte of Ishtar.

Deze praktijk had niets te maken met een orgie van lust, maar alles met de heilige religieuze plicht in dienst van de Grote Moedergodin.

Zo moest in Babylon elke vrouw, of ze nu rijk was of arm, zich eenmaal in haar leven de omarming laten welgevallen van een vreemdeling in de tempel van Astarte of Ishtar, en de beloning voor de heilige gemeenschap opdragen aan de godin.

De heilige afgesloten ruimte (vgl. claustrum, klooster) zat vol met vrouwen die in afwachting waren om aan het gebruik te voldoen.

Sommigen moesten daar jaren wachten.

Ook in Heliopolis of Baalbec was dit de gewoonte, totdat keizer Constantijn een eind maakte aan de gewoonte, de tempel vernietigde en een kerk ervoor in de plaats bouwde.

In de tempels van Foenicië verhuurden vrouwen zichzelf in dienst van de religie, in het geloof dat ze daarmee de godin gunstig konden stemmen: de vrouw die op het punt stond te trouwen was wettelijk verplicht om zeven dagen lang bij de poort te zitten en toegankelijk te zijn voor iedereen.

In Biblos scheerden de mensen hun hoofden kaal tijdens de jaarlijkse rouwdagen om Adonis. Vrouwen die weigerden hun haar te offeren moesten zichzelf op een bepaalde dag tijdens de feesten geven aan vreemdelingen, en het aldus verdiende geld ten offer brengen aan de godin.

(...)

Niemand maakte bezwaar om een van deze meisjes tot vrouw te

nemen, wanneer de tijd van hun dienst voorbij was. (...)

Frazer concludeert aan de hand van deze en nog veel meer voorbeelden dat een Grote Moedergodin, de personificatie van de enorme voortplantingskracht in de natuur, werd vereerd onder verschillende namen, maar in een wezenlijk gelijke mythe en ritueel door verschillende volkeren van West-Azië; dat met haar een minnaar verbonden was, of liever een reeks minnaars, met wie zij jaar op jaar gemeenschap had, een handeling die geacht werd het effect te hebben dat dieren en planten, elk op hun eigen wijze zich zouden voortplanten; verder dat de veronderstelde vereniging van het goddelijk paar als het ware in veelvoud op aarde werd nagebootst door de reële, hoewel tijdelijke vereniging van de seksen in het heiligdom van de godin met het doel om de vruchtbaarheid van de grond, en het nageslacht van mensen en dieren veilig te stellen.

Wij denken dat we met het recht-van-de-eerste-nacht dat Gilgamesj uitoefent met een variant van hetzelfde te maken hebben.

Het verschil is dat de bruid niet bij de poort gaat staan, of in de schaduw van de muur, ook niet in een afgesloten heilige ruimte in de tempel, maar zich in het huis van haar ouders overgaf aan Gilgamesj, die de allure heeft de plaatsvervanger van Adonis op aarde te zijn. Een heilige wijding.

Maar in de loop van de eeuwen ontstaat er weerstand tegen het gebruik, parallel waarschijnlijk met het tanen van het magische wereldbeeld.

Zijn gedrag wordt als vrijpostig en hinderlijk ervaren.

De buitenstaander en natuurmens Enkidu roept de tiran tot de orde.

Herman Vanstiphout schrijft dat het eerste epos van de mensheid humanistisch is.

Ik geloof niet zo dat die term van toepassing is.

Het is waar: Gilgamesj' blik is op het laatst horizontaal gericht.

Maar het is een kwestie van tijd.

Als de mens zijn eigen geest ontdekt, denkt hij dat hij zich van zijn lichaam kan bevrijden, en zich vervoegen bij de geest van het Al.

Dan gaat de blik 4000 jaar omhoog.

Nee, Gilgamesj,
ook Ut-napisjti is niet meer,
de ceder is gevallen,
het verjongingskruid verrot,
de slang tot stof vergaan.

Ook de duif is dood.

Jij hield van Enkidu.
En van Uruk.

Hoe weet ik dat?

Het Vrijdagtheater

Werkplaats voor Toneelvoorstellingen
en Toneelcursussen

Derde Walstraat 98
Postadres: Prof. Hoogveldstraat 5
6524 PK Nijmegen

tel. 024 - 365 67 87

e-mail:
werkplaats@vrijdagtheater.nl
homepage:
www.vrijdagtheater.nl